

تأثیر جامعه اطلاعاتی بر انسجام اجتماعی

رضا حسنوی، شیدا فمی تفرشی
r_hosnavi@yahoo.com

چکیده

جوامع مختلف تحت تأثیر تحولات بسیار عظیم علمی - تکنولوژیک به سمت جامعه اطلاعاتی در حال حرکت هستند. جامعه اطلاعاتی - جامعه‌ای است که ساختار آن متأثر از فناوری است. معیارهایی همچون فناوری، مشاغل اطلاعاتی، جغرافیا، اقتصاد، فرهنگ، فراگیری رسانه‌ها و جهانی شدن در ایجاد جامعه اطلاعاتی موثر بوده‌اند. در جامعه اطلاعاتی، جوامع با چالشهایی چون نابرابری اجتماعی، هویت‌های جدید، تمایزپذیری و شالوده‌شکنی نهادهایی نظیر دولت، و فرصتهایی چون نقش اینترنت در پژوهش، خلاقیت و علم، تعامل و همزیستی جهانی، شکل‌گیری هویت سیال و بین‌سپاره‌ای روبه‌رو شده‌اند. به‌علت وجود این چالشها انسجام اجتماعی در جامعه اطلاعاتی بخصوص در کشورهای در حال توسعه مانند ایران متزلزل شده است. به همین دلیل جوامع می‌توانند با تدابیری که می‌اندیشند چالشها را از پیش رو برداشته و از فرصتها در جهت رفاه و سعادت مردم استفاده کنند.

بیان شده تا در برخورد با آن استراتژی مناسبی اتخاذ نموده و بتوان هر چه بهتر و با هزینه کمتر چالشهای پیش رو را کنار زد و از فرصتهای حاصل از آن به نحو احسن در جامعه بهره‌مند شد. همچنین تأثیر جامعه اطلاعاتی بر انسجام اجتماعی جهان و ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

مقدمه

امروزه، وجود عصر انفجار اطلاعات بر همگان واضح است. در پایان قرن بیستم به‌علت تغییر و تحولات بسیار عظیم علمی - تکنولوژیک جهان دچار دگرگونیهای بسیاری شد که در کلیه زمینه‌های زندگی بشر همچون مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی تأثیرگذار بود. جهان تحت تأثیر این تحولات شکل جدیدی به خود

گرفت. اکنون جهان در حالی وارد قرن جدید شده است که همه تغییرات سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی آن ریشه در این انقلاب علمی - تکنولوژیک دارد. با پیدایش شبکه‌های نوین و جهانی اطلاعات و ارتباطات و تأثیرپذیری همه ابعاد زندگی بشر از این انقلاب تکنولوژیک، جهان وارد جامعه جدیدی شده است که بعضی از محققان آن را «جامعه اطلاعاتی» نامیده‌اند [۱].

مفهوم «جامعه اطلاعاتی» در واقع ابداع ژاپنی‌هاست که در سال ۱۹۷۸ توسط سایمن نورا و آلن مینک طی گزارشی که به نخست‌وزیر فرانسه ارایه گردید به غرب صادر شد [۲]. این مفهوم را اول بار تادانو اومه سائو در ۱۹۶۳ در مقاله‌ای درباره نظریه تکامل اجتماعی بر مبنای تراکم «صنایع اطلاعات» مطرح کرد. مقاله مذکور در شماره ژانویه ۱۹۶۴

روزنامه هوسواساهی به بحث گذاشته شد و سردبیران این روزنامه در معرفی این بحث برای نخستین بار از واژه «جامعه اطلاعاتی» استفاده کردند. چندی بعد محققان و آینده پژوهان ژاپنی چون ماسوداوهایشی این واژه را متداول ساختند [۱].

باید به این مسئله توجه داشت که منظور از جامعه اطلاعاتی، جامعه‌ای نیست که از فناوری استفاده می‌کنند بلکه جامعه‌ای است که ساختار آن متأثر از فناوری است که البته نشانه و نماد جامعه اطلاعاتی، فناوریهای نوین اطلاعاتی و ارتباطی است.

مانوئل کاستلز و همچنین جان وندایک برای اینکه به مفهوم جامعه اطلاعاتی بار جامعه‌شناختی بیشتری بدهند، آن را جامعه‌ای شبکه‌ای نامیده‌اند [۱].

در این مقاله چگونگی ظهور جامعه اطلاعاتی، چالشها و فرصتهای حاصل از آن

جامعه اطلاعاتی

جامعه اطلاعاتی جامعه‌ای نوظهور و در حال ایجاد است و هنوز بیشتر، از گفتمان این جامعه در سطح بین‌المللی صحبت در میان است. بر این اساس، جوامع باید بر مبنای ضرورت آینده‌نگری ارتباطی، به سوی جامعه اطلاعاتی حرکت کنند. این آینده‌نگری باید مبتنی بر تقویت پژوهشها باشد. از طریق پژوهش و نتایج آن است که می‌توان به سیاستگذاری و برنامه‌ریزی رسید و به هدفهای جامعه اطلاعاتی نایل شد [۳].

ویلیام مارتین جامعه اطلاعاتی را اینگونه تعریف می‌کند: «جامعه‌ای که در آن کیفیت زندگی، همانند چشم اندازه‌های تحول اجتماعی و توسعه اقتصادی، به میزان رو به تزايدی به اطلاعات و بهره‌وری از آن وابسته شده است».

در سند شورای عالی اطلاع رسانی در

ولی رایانه‌ای که در خدمت اطلاعات تحقیقی و پژوهشی و برای تمام لایه‌های جامعه باشد [۵].

مهمترین و رایج‌ترین معیارهای جامعه اطلاعاتی به عبارت زیر است:

فناوری: بدیهی است تغییرات اساسی که در سه دهه گذشته به وجود آمده، فناوری در آن نقش بسیار برجسته‌ای داشته است. به همین جهت مقبولترین تعریف جامعه اطلاعاتی بر نوآوری فوق‌العاده تکنولوژیک بنا شده است [۶]. فرانک وستر در تعریف جامعه اطلاعاتی نا اتکا به عنصر فناوری می‌گوید پیشرفتهای خیره‌کننده در پردازش، نگهداری و انتقال اطلاعات به کاربرد فناوریهای اطلاعاتی در تمامی زوایای حیات اجتماعی انجامیده است [۱]. با نفوذ رایانه‌ها در تمامی زمینه‌های زندگی بشر از قبیل ادارات، منازل، خودروها، تلویزیون‌ها، اسباب بازی کودکان، و ارزان شدن فناوریهای پردازش و نگهداری اطلاعات از طریق رایانه‌ها و تاثیر آن بر ارتباطات راه دور و ایجاد شبکه‌های جهانی، تحول عظیمی در زندگی بشر رخ داده است. شبکه‌های اطلاعاتی در آینده‌ای نه چندان دور بر تمامی جنبه‌های زندگی انسان اثر می‌گذارد و در چند سال آینده کمتر کسی را می‌توان سراغ گرفت که به نوعی از آنها استفاده نکند یا این فناوریها در زندگی او حضور نداشته باشد. در نتیجه وجود نوآوریهای بسیار زیاد در فناوریهای ارتباطی و اطلاعاتی یکی از عوامل ظهور جامعه اطلاعاتی است.

جهانی شدن: یکی دیگر از مشخصه‌ها یا ویژگی‌هایی که جامعه اطلاعاتی و شبکه‌ای با آن تعریف می‌شود، جهانی شدن است. مطابق معیاری که وستر ارائه می‌دهد، جهانی شدن مقوله‌ای است که ذیل جامعه اطلاعاتی معنا پیدایم‌کند. جهانی شدن عبارت است از در هم فشردن جهان و تبدیل آن به مکان واحد. و یا تراکم آگاهی درباره کل نزد اجزا. به تعبیری جهانی شدن همان یگانه شدن جهان و نه‌وحدت و ادغام آن است. این تعبیر از جهانی شدن مبتنی بر فناوریهای جدید ارتباطی و اطلاعاتی است. مطابق این تعریف جامعه اطلاعاتی، جامعه‌ای است که در آن تجارت، رسانه‌ها و ارتباطات علمی

جامعه اطلاعاتی آمده است: «جامعه اطلاعاتی یکپارچه، تبلوری مجدد از کلیه فرایندهای متعارف و سنتی اجتماعی نظیر کسب، کار، آموزش و ... و حتی فعالیتهای شخصی نظیر تفریحات و امثالهم در قالبی نوین با استفاده از فناوری ارتباطات و اطلاعات است» [۴].

جامعه اطلاعاتی یک جامعه چندساختی و چندوجهی است که در آن تمام لایه‌بندی‌ها و سطوح نیازمند اطلاعات هستند. نه اینکه فقط بخشی از آن برخوردار از اطلاعات باشند. اگر جامعه را مانند یک هرم فرض کنیم، در جامعه اطلاعاتی از رأس تا قاعده باید احساس نیاز به اطلاعات داشته باشند و از آن در تمام سطوح استفاده کنند. در مدرسه‌ای که درس، امتحان و بعد از آن کنکور (و حتی دانشگاه) وابسته به یک متن درسی واحد است، دانش‌آموز نیاز به مطالعه و استفاده از منابع کتابخانه ندارد. اما اگر محصل مجبور باشد از منابع دیگر استفاده کند و به سراغ کتابخانه برود، کتابخانه دیگر جزئی جدا از مدرسه نیست و در یافت کلی مدرسه جافاده است. در این صورت مدرسه به عنوان بخشی از جامعه اطلاعاتی است. یعنی نظام آموزشی ما اطلاعات مدار خواهد بود و بدون اطلاعات نمی‌تواند به کار خود ادامه دهد [۵].

فرانک وستر که درباره جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی تحقیق می‌کند بر این باور است که جامعه اطلاعاتی یک جامعه آرمانی است. اگرچه جوامعی وجود دارند که به سمت جامعه اطلاعاتی حرکت کرده‌اند و در مراحل مختلف این مسیر قرار دارند اما در هیچ‌کجای دنیا جامعه‌ای نداریم که به قله آرمانی جامعه اطلاعاتی رسیده باشد. فواصل جوامع در راه اطلاعاتی شدن با هم متفاوت است. کسانی که به اندازه‌گیری این فاصله هم می‌پردازند به ابزار و امکانات عینی نظر دارند نه خود اطلاعات و چگونگی حرکت آن در جامعه. اطلاعات ممکن است هر ابزاری را در خدمت بگیرد تا در جامعه حرکت کند [۵].

نظرات درباره تعریف جامعه اطلاعاتی متفاوت است. هر چه امکانات، تدابیر و ابزارها بیشتر در خدمت انتقال اطلاعات قرار بگیرند، جریان تبادل اطلاعات موفق‌تر خواهد بود و طبیعی است که امروز یکی از ابزارهای بسیار مهم برای انتقال اطلاعات رایانه است.

**در جامعه اطلاعاتی، جوامع با
چالشهایی چون نابرابری اجتماعی،
هویت‌های جدید، شالوده‌شکنی و
همزیستی جهانی روبه‌رو می‌شوند.**

**چالشهای جامعه اطلاعاتی انسجام
اجتماعی در کشورهای در حال
توسعه را متزلزل می‌سازد.**

دانشگاهی و آموزش در سراسر جهان یگانه می‌شود [۱].

با ایجاد شبکه های اطلاعاتی و ارتباطی نسامی کاربرانی که از این شبکه ها استفاده می‌کنند زبان یگانه پیدا کرده و با اینکه فرسنگها از هم فاصله دارند اما به شکل باورنکردنی زندگی روزمره آنها بسیار شبیه به هم است و صرفاً فقط سلیقه های مختلف است که باقی می ماند یعنی کاربران این شبکه ها نسبت به هم احساس نزدیکی بیشتری دارند تا همسایگانی که در نزدیکی آنها زندگی می کنند. ازاینرو گفته می‌شود، جامعه اطلاعاتی، جهان فشرده شده و یگانه شده است.

مشاغل اطلاعاتی: یکی از معیارها و مشخصه های متداول در تعریف جامعه اطلاعاتی، معیاری است که بر مسئله تغییرات شغلی متمرکز است. در واقع به علت تغییر مشاغلی که با کار بدنی و فعالیت های بدنی همراه است به مشاغل اطلاعاتی یعنی مشاغلی که به کارهای فکری با مهارت بیشتر یا به عبارت دیگر کارهایی که در فرایند تولید، پردازش و توزیع اطلاعات دخیل هستند، جامعه اطلاعاتی ظهور پیدا کرده است. گزارشهای سازمانهای بین المللی نشان می‌دهد که در دو دهه اخیر مشاغل یقه سفیدان یا مشاغلی که اساساً با تولید و کاربرد اطلاعات و زیر ساخت های پشتیبانی کننده اش سروکار دارند، رشدی به مراتب بیش از سایر مشاغل دارند [۷]. به تعبیر وستر امروز بازار کار توسط کسانی اداره می‌شود که با نرم افزارها سروکار دارند و در فرایند تولید، پردازش و توزیع اطلاعات سهم اند و زندگی خود را به یمن این امتیاز که دارای اطلاعاتی برای انجام امور مورد نیاز جامعه هستند و در تولید و توزیع و همچنین در پردازش آن نقش دارند، تأمین می‌کنند. بنابراین، با ظهور رشد و توسعه فناوریهای ارتباطی و اطلاعاتی در سطح جهان، نیروی کار اطلاعاتی به رشد فوق العاده ای رسیده است. از این رو، محققان، جابه جایی در توزیع مشاغل را یکی از مشخصه های جامعه اطلاعاتی بر می-شمرند [۱].

فراگیری رسانه ها: یکی از معیارها و مشخصه های مربوط به ظهور جامعه اطلاعاتی،

سرعت فراگیری رسانه هاست. سرعت فراگیری رسانه ها که در واقع در اثر نوآوریهای فوق العاده و بی بدیل فناوری اطلاعاتی و ارتباطی به وجود آمده است، قلمرو زندگی خصوصی انسانها را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. با پیشرفتهایی که در فناوریهای اطلاعاتی و ارتباطی فراهم آمده است، خدمات تلویزیونی با شبکه هایی از مؤسسات و نهادهای گسترده و نهایتاً با ماهواره ها پیوند خورده و به سهولت در هر کجای جهان در دسترس قرار گرفتند. با وجود اینکه سطح دسترسی به این فناوریها در تمامی دنیا به طور یکسان نیست با این حال، پوشش رسانه های جدید، از تلویزیون های ماهواره ای گرفته تا اینترنت، به شدت رشد کرده و همه جهان را متأثر ساخته است. دسترسی مداوم به رسانه ها به طور ۲۴ ساعته و این مسئله که در رسانه های جدید مخاطبان می توانند هم تولیدکننده و هم مصرف کننده اطلاعات باشند باعث شده تا فراگیری آنها بسیار گسترده و سریع باشد.

اقتصادی: شاخص اقتصادی در تعریف جامعه اطلاعاتی به نظر می‌رسد که به قدر شاخص فناوری اهمیت دارد. فریتر مجلوب که از پیشگامان مبحث جامعه اطلاعاتی است به گستره و رشد صنایع اطلاعاتی در ایالات متحده می‌پردازد و نطفه ایجاد مقیاسهای جامعه اطلاعاتی را مبتنی بر شرایط اقتصادی می‌داند. پیتر دراکر استاد مدیریت در سال ۱۹۶۷ اظهار داشته که اقتصاد آمریکا از ۲۶ به ۳۴ درصد از یک اقتصاد کالایی یا اقتصاد محور به اقتصاد اطلاعاتی یا اطلاعات محور تغییر وضعیت داده است. وی تأکید می‌کند دانش یا همان اطلاعات اساس اقتصاد نوین را تشکیل داده است [۷].

در واقع اطلاعات در جامعه اطلاعاتی، نه تنها دارای ارزش اقتصادی است، بلکه محور اقتصاد قرار گرفته است و هر که قدرت خرید آن و مهارت و آگاهی لازم برای استفاده از آن را داشته باشد می‌تواند از آن بهره مند شود. در این وضعیت دیگر خرید و فروش و تجارت اطلاعات در سطح ملی و فراملی معنادار نخواهد بود، بلکه اطلاعات در سطوح متفاوت بازار بین المللی، ملی، محلی و نهایتاً بازارهای شخصی و فردی مورد توجه

قرار می‌گیرد.

جغرافیایی: جامعه اطلاعاتی علاوه بر آن که از منظر اقتصاددانان و جامعه شناسان مورد توجه قرار گرفته و تعریف شده است، از منظر جغرافیادانانی که بر مکان توجه ویژه ای می‌دارند نیز مورد توجه قرار گرفته است. جغرافیادانان در بحث مکان به شبکه های اطلاعاتی که مکانهای جغرافیایی را به یکدیگر پیوند می‌دهند، تأکید می‌ورزند و معتقدند که این شبکه ها آثار شگفت انگیزی بر سازمان فضا و مکان دارند.

فرهنگی: همان طور که مسئله فناوری در ظهور جامعه اطلاعاتی بسیار حائز اهمیت است جنبه های فرهنگی نیز به همان اندازه در پیدایش آن موثر بوده است. وجود برنامه های تلویزیونی ۲۴ ساعته در چندین کانال با تنوع بسیار، فیلم های ویدئویی که به سهولت قابل تهیه و اجاره از ویدئو کلوب ها هستند، وجود ضبط صوت های دیسکی و CD، DVD و DVD که در دسترس همگان است، رایانه های شخصی که در هر خانه ای موجود است و پایگاههای on-line همه و همه در ایجاد بستر فرهنگی بشر بسیار تأثیرگذار بوده و به کاربران این رسانه ها خط مشی فرهنگی داده و الگوسازی می‌کند. به عبارت دیگر این سطح از اطلاعات از لحاظ فرهنگی بر کلیه زمینه های زندگی نفوذ کرده و هویت و شخصیت ما را متأثر و دگرگون ساخته است. پس از اینکه با معیارهایی که موجب ظهور جامعه اطلاعاتی شده اند آشنا شدیم، حال به ذکر چالشهایی که با ظهور جامعه اطلاعاتی با آن روبه رو خواهیم شد، می‌پردازیم.

چالشهای ناشی از جامعه اطلاعاتی

نابرابری اجتماعی: در بحث برابری یا نابرابری اجتماعی در جامعه اطلاعاتی می‌توان به مقولات متعددی اشاره کرد و موقعیت هر یک را در این جامعه توضیح داد. به عنوان مثال کسب نابرابر ثروت شامل درآمد و داراییها نیز یکی از مقولاتی است که در جامعه اطلاعاتی نیز به شدت در حال افزایش است. بحث برابری و نابرابری اجتماعی در جامعه اطلاعاتی که مبتنی بر دسترسی برابر یا نابرابر به اطلاعات و رسانه ها است را در دو سطح می‌توان مطرح

می‌یابد. به طوری که ۸۵ درصد استفاده کنندگان از فناوری مردم آلمان از بازیهای الکترونیک و تلویزیون‌های ماهواره‌ای استفاده می‌کردند و ۸۹ درصد به ارسال پستهای الکترونیک مبادرت می‌ورزیدند، اما ۲۲ درصد قادر بودند که باین کارت خود پرداخت کنند و یا ۱۵ درصد می‌توانستند پولهای خود را به باجه‌های خودپرداز، بپردازند. همچنین در این سال تنها ۲۳ درصد به راحتی می‌توانستند از تله‌تکست‌های تلویزیون استفاده کنند. علاوه بر این، نابرابریهای مذکور نزد نسل جوان و سالخورده و همچنین نزد دارندگان تحصیلات عالی و افرادی که تحصیلات بالایی نداشته‌اند نیز زیاد بوده است [۱].

همچنین تحقیقات دیگری نشان می‌دهد که دسترسی به وسایل مذکور نابرابر است. بیشتر کاربران وسایل نوین اطلاعاتی و ارتباطی مرد، جوان و خوب آموزش دیده هستند و در کشورهای غربی دارای درآمد و سطح زندگی بالا هستند. پیمایشی که از آمارهای رسمی در ایالات متحده بین سال‌های ۱۹۹۳ - ۱۹۸۹ انجام گرفته، نشان می‌دهد که این نابرابری در همه متغیرهای مورد اشاره، بجز متغیر جنس، افزایش یافته است [۸]. و ن‌دایک همچنین نقل می‌کند که تحقیقات دیگری که طی سالهای ۱۹۹۵ و ۱۹۹۹ در آمریکا و اروپای غربی انجام شده است، این امر را تایید کرده است. اطلاعات و فناوریهای نوین ارتباطی جدید جهان را به دو قطب، کسانی که در موقعیت استفاده از رسانه‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی هستند و کسانی که در بخشهای حاشیه‌ای و پایین جامعه دسترسی به این رسانه‌ها ندارند، تقسیم می‌کند.

گسترش نابرابری‌های اجتماعی در سطح بین‌المللی: اولاً در کشورهای در حال توسعه، به علت فقدان زیرساختهای ملی مخابرات و فقدان رونق اقتصادی، توسعه اینترنت بسیار گران‌تر و پرهزینه‌تر از کشورهای توسعه یافته است. به عنوان مثال، در آمریکا هر کاربر برای یک ماه اتصال به اینترنت باید ۲ دلار بپردازد در حالی که در اوگاندا همین کاربر باید ۹۲ دلار بابت اتصال ماهانه به اینترنت بپردازد. ثانیاً این کشورها با مشکلات اساسی‌تر همچون کمبود تغذیه، ارتباطات جاده‌ای، اشتغال، برق، جنگ و نظامهای سیاسی بی‌ثبات نیز مواجه هستند.

کرد. از لحاظ نظری می‌توان گفت مطابق آنچه که در تعریف جامعه اطلاعاتی آمده است، رسانه‌های جدید اطلاع‌رسانی و شبکه‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی، انتشار و دسترسی به اطلاعات و دانش را آسان‌تر و بهتر می‌سازد و سبب کاهش فاصله بین گروه‌ها، افراد و طبقات اجتماعی در داخل هر کشور از یک طرف و همچنین کاهش فاصله بین کشورها از طرف دیگر می‌شود. اما در عمل جهان شاهد یک «شکاف اطلاعاتی» دسترسی نابرابر به اطلاعات رسانه‌ها است که با سرعت زیادی در حال افزایش است. واقعیت این است که در جامعه اطلاعاتی نابرابری مذکور به شکل متفاوت از گذشته بروز پیدا کرده و تداوم یافته است. در جامعه اطلاعاتی از یک طرف تهیه رایانه و لوازم آن، خط تلفن و مودم، دسترسی به تلویزیون‌های ماهواره‌ای و سایر وسایل نوین اطلاع‌رسانی در دسترس همگان نیست و تمام افراد توانایی تهیه و دسترسی به آن را ندارند و از طرف دیگر اکنون آگاهی و مهارت لازم برای استفاده از اینترنت و سایر وسایل نوین ارتباطی و اطلاعاتی نابرابر است. روشن است که هر دو مقوله یعنی الف) دسترسی افراد به رایانه و شبکه‌های نوین ارتباطی و ب) مهارت افراد برای استفاده از وسایل مذکور هم در درون هر کشور و هم در بین کشورهای مختلف به شکل نابرابر وجود دارد. یعنی از یک سو در جوامع پیشرفته دسترسی به وسایل مذکور و همچنین مهارت لازم استفاده از این وسایل در مقایسه با کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه بسیار زیاد است و از سوی دیگر در داخل هر یک از کشورها این نابرابری به شکل محسوس وجود دارد. محققانی چون جان ون‌دایک معتقدند که ما در جامعه اطلاعاتی شاهد یک نابرابری در مهارتهای دیجیتال هستیم. تحقیق سال ۱۹۹۷ در آلمان نشان می‌دهد هر چه از وسایل نوین ارتباطی و اطلاعاتی که مهارت خاصی نمی‌خواهند مثل استفاده از تلویزیون‌های ماهواره‌ای، VCR، VCD و DVD ارسال پست‌های الکترونیک، بازی‌های الکترونیک و مانند آنها به سست وسایلی نوین که مهارت و آگاهی خاصی می‌طلبد حرکت می‌کنیم درصد استفاده کنندگان از فناوری به شدت کاهش

یکی از مشخصه‌های مربوط به ظهور جامعه اطلاعاتی، سرعت فراگیری رسانه‌هاست.

باید از فرصتهای جامعه اطلاعاتی استفاده کرد و با هزینه کم چالشها را پشت سر گذاشت.

بودجه برای هزینه سنگین تجهیزات رایانه‌ای وجود ندارد و این گونه امکانات به لحاظ اقتصادی صرفاً در اختیار طبقات بالا و مستقل قرار می‌گیرد. ثالثاً در این کشورها از جمله کشور ما ایران، به خاطر آنکه لایه فیزیکی را مخابرات در اختیار دارد، این فناوری در انحصار مراکز دولتی است و دولت متصدی خطوط ارتباطی داده‌ها نیز هست. از این رو، عدم امکان رقابت ناشی از این جنبه، سبب افت شدید کیفیت خدمات اینترنتی می‌شود. علاوه بر مطالب ذکر شده، از آنجا که اکثر اطلاعات در شبکه اینترنت به زبان انگلیسی ارائه می‌شود ناآگاهی از این زبان به منزله دسترسی نداشتن به اطلاعات تلقی می‌شود. در تحقیقی که کیوان کوشا در زمینه حضور فرهنگی کشورهای مختلف جهان در شبکه جهانی وب انجام داده است آمار و اطلاعاتی به شرح زیر ارائه شده است: کشور چین در مقام نخست و ترکمنستان در مقام آخر از نظر استفاده از وب قرار دارد. ایران نیز در میان ۳۵ کشور آسیا، خاورمیانه و اقیانوسیه در رتبه دوازدهم جای گرفته است. کشورهای حوزه خلیج فارس نیز حضور کم‌رنگی در این زمینه دارند. نوعی عدم توازن کمی و کیفی در استفاده از دستاوردهای جامعه اطلاعاتی در کشورهای مختلف به ویژه در کشورهای شمال و جنوب است. وجود این شرایط خود سبب تشدید نابرابریهای اجتماعی در سطح کشورهای جهان می‌شود [۱].

گسترش نابرابریهای اجتماعی در سطح ملی: شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متفاوت در سطح کشورها و عدم برخورداري متناسب و متعادل در کلان شهرها و شهرهای حاشیه‌ای و نقاط محروم از توزیع بودجه‌های عمرانی و اجتماعی و فرهنگی، سطح درآمدهای مختلف که در محدوده خرده فرهنگهای درون یک کشور وجود دارد، فضایی را تدارک می‌بینند که عده‌ای به امکانات مناسب و از جمله دسترسی به اطلاعات روز مجهز باشند و در مقابل، عده‌ای به رغم داشتن صلاحیت و استعداد کافی، به دلیل نبود امکانات مالی و آموزشی، امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری نداشته باشند و این موضوع، به خودی خود، سبب تعمیق و گسترش نابرابری‌های اجتماعی در سطح کشورها و بین شهروندان

خواهد شد [۹].

هویت‌های جدید: جامعه اطلاعاتی اجتماعات و هویت‌های جدیدی خلق می‌کند. در جامعه‌ای که به ارتباطات مبتنی بر صنعت چاپ، تلویزیون و تلفن متکی است، شیوه تولید به گونه‌ای است که هویتها را به صورت عاقل، سودمند و خودبسنده در می‌آورد. اما در جامعه اطلاعاتی، جامعه‌ای که ارتباطات الکترونیک سیطره دارد ذهنیتها و هویت‌های ناپایدار، چند لایه و پراکنده ظهور می‌کند. مارک پاستر در «عصر دوم رسانه‌ها» تاکید می‌کند در دوره جدید که اینترنت و ارتباطات الکترونیک در جامعه سیطره دارد، این داده‌ها و اطلاعات و یا به عبارت دقیق کلمه، این اجتماعات مجازی هستند که هویت افراد را می‌سازند [۱۰]. وسایل نوین اطلاعاتی و ارتباطی در اثر تغییراتی که در برداشتهای بشر امروزی به وجود می‌آورند، هویتها را در وضعیت کاملاً تازه‌ای قرار می‌دهند که متفاوت و حتی مغایر با گذشته است. هویت در اجتماعات مجازی جامعه اطلاعاتی در مسیر فراملیتی شدن حرکت می‌کند. در واقع ارتباطی که با اتکا به وسایل ارتباطی و اطلاعاتی جدید شکل می‌گیرد چشم‌اندازی از فهم و درک جدیدی از ذهنیت را آشکار می‌سازد که در صورت‌بندیهای گفتار و عملکرد که به لحاظ تاریخی محسوس‌اند، جان می‌گیرد. این ارتباطات راهگشای نگرستن به انسان به عنوان پدیده‌ای چندلایه، تغییرپذیر، منفعل و تکه‌تکه است. پدیده‌ای که شکل دادن خویش را به گونه‌ای طراحی می‌کند که با هرگونه تثبیت هویت می‌ستیزد. جامعه اطلاعاتی مبین هویت بی‌ثبات، تغییرپذیر و منعطف انسان جدید است. در این جامعه بسا انسانهایی که با همسایه‌ها، هم محلی‌ها و همشهریها و حتی هموطنان خود احساس قربانیت نداشته ولی با فرد دیگری در اقصی نقاط جهان احساس هویتی یکسان داشته باشند. هویت ملی در جامعه اطلاعاتی به دلیل ظهور اجتماعات مجازی تهدیدی برای اجتماعات واقعی است. در واقع در اجتماعات مجازی معمولاً افراد حداقل در یک چیز اشتراک دارند و آن‌علایق و منافع است که آنها را دور هم جمع می‌کند. این منافع که همان دسترسی

به اطلاعات است، هویت آنها را می‌سازند. هویتی که مدام در حال تغییر و ناپایدار است. هویت افراد در اجتماعات مجازی «هویتی دیجیتال» است. دیگر سرزمین، زبان بومی و محلی، کشور، فرهنگ ملی و نژاد هویت افراد را در اجتماعات مجازی تعیین نمی‌کنند، بلکه این منافع است که آنها را نزد هم جمع می‌کند. هویت آنها را می‌سازد. اطلاعات هویت افراد را در جامعه جدید شکل می‌دهد [۱].

تمایز اجتماعی: مهمترین تغییری که در بحث انسجام اجتماعی در جامعه اطلاعاتی مدنظر قرار می‌گیرد، وحدت بخشی یا تمایزپذیری اجتماعی است. همان‌طور که می‌دانیم اجتماعی شدن و فردی شدن دو روی سکه تجدد و دورمدردن هستند. یعنی دوره مدرن دارای یک دوگانگی در ساختار اجتماعی است که از یک طرف به اجتماعی شدن افراد منجر می‌شود و از طرف دیگر فردی شدن را تقویت می‌کند.

رادیو و تلویزیون در این دوره جوامع محلی و ملی را با یک شبکه محدود یکپارچه ساختند و سپس تکترو تنوع کانال‌ها و ظهور تلویزیون‌های کابلی دوباره مخاطبان را تکه‌تکه و پاره‌پاره کرده است. در پایان این دوره هر چند مخاطبان یک کانال تلویزیونی را از میان تعداد زیاد کانال‌ها انتخاب می‌کنند ولی صاحبان تلویزیون‌ها و آگهی‌دهندگان هنوز بازار انبوه را ترجیح می‌دهند.

رسانه‌های جدید، رسانه‌های فردی شده هستند چون که آنها مبتنی بر تعامل فردی انسان - رایانه هستند. همچنین آنها رسانه‌هایی هستند که به‌طور جمعی مورد استفاده قرار می‌گیرند چون که رایانه‌های آنها همگی به شبکه‌ها متصل‌اند.

رسانه‌های جدید تقاضاها و درخواستهای متکثر کاربران و مخاطبان را پاسخ می‌دهند. از این رو نتیجه عملی دوگانگی ساختاری رسانه‌ها از طریق گرایشهای وحدت بخشی و تمایز بخشی در جامعه تعریف می‌شود. نتیجه این دوگانگی ساختاری رسانه‌ها، دوگانگی ساختار اجتماعی جامعه است.

به نظر می‌رسد تجلی دوگانگی مذکور نزد کاربران اینترنت و رسانه‌های مرتبط با آن و آنهایی که به این وسایل جدید ارتباطی و اطلاعاتی دسترسی دارند، قابل ملاحظه‌تر

است. چرا که رسانه‌های مذکور نوعی مناسبات جدید ایجاد می‌کنند که در این مناسبات انسانها بیش از پیش گوشه‌گیر، منزوی و کم‌تحرک شده و کم‌کم از زمینه عملی زندگی خود دور می‌شوند. محققان ارتباطات معتقدند که موفقیت اجتماعات مجازی عملاً به مثابه نشانه زوال اجتماعات واقعی است [۱].

فرصتهای ناشی از جامعه اطلاعاتی

نقش اینترنت در پژوهش، خلاقیت و علم: از آنجا که زمینه هر گونه نوآوری و خلاقیت در پژوهش علمی تبلور می‌یابد، بنابراین، پیشرفت فناوریهای جدید و خلاقیتها از دستاوردهای جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شود.

از جمله مهمترین اقداماتی که می‌توان از طریق اینترنت سازمان داد، عضویت استادان و متخصصان رشته‌های مختلف در گروه‌های تخصصی است. با عضو شدن «کاربران» اینترنت در این گروه‌ها، آنها می‌توانند در جریان آخرین اطلاعات موجود در رشته‌های تخصصی خود قرار گیرند زیرا همه اعضا در جریان پیامهای علمی قرار دارند که توسط یک نفر صادر می‌شود. در شرایطی که خطوط ارتباطی از کیفیت لازم برخوردار باشد و در ایستگاههای محل کار هر دو یا چند طرف با امکانات لازم (دوربین ویدئویی...) به سیستم اتصال داشته باشد، آنان می‌توانند تصویر یکدیگر و فعالیتهای هر کدام را نیز مشاهده کنند. هم اکنون انجام عملهای مهم جراحی به شکل هدایت از راه دور و با شرکت چند متخصص که هر کدام در گوشه‌ای از دنیا به کار مشغول هستند و می‌توانند در یک ناظر عمل جراحی یا راهنمایی‌کننده آن باشند، در تعدادی از مراکز مجهز درمانی متداول شده است. یکی دیگر از شکلهای تا حدودی رایج فعالیتهای پژوهشی که در سطح کشورهای اروپای غربی و امریکا مورد استفاده قرار می‌گیرد، کنفرانس از راه دور است که در آن تعدادی از متخصصان (که هر کدام در یک گوشه از کره زمین زندگی می‌کنند) با یکدیگر درباره موضوع مورد علاقه خود به تبادل نظر می‌پردازند. این نوع کنفرانس‌های الکترونیک در آینده رواج زیاد خواهد یافت و احتمال می‌رود که در مقیاس وسیعی از اهمیت کنفرانس‌های حضوری (که بسیار پرهزینه‌تر

است) کاسته شود.

در طول چند دهه اخیر، مجله‌های علمی، در میان پژوهشگران، جایگاه ویژه‌ای در برقراری ارتباطات علمی ایفا کرده‌اند و تعداد این مجله‌ها در سطح جهان همواره رو به افزایش بوده است. اما با توجه به گسترش شبکه اینترنت، به ویژه در طول ۵ سال گذشته، به نظر می‌رسد که در سالهای آینده نتوان افزایش تعداد این مجلات را مانند سالهای گذشته انتظار داشت. همه روزه بر تعداد پژوهشگرانی که برای انتشار نتایج پژوهشهای خود از این شبکه استفاده می‌کنند، افزوده می‌شود. آنان می‌توانند اطلاعات تولیدی خود را در اختیار تمامی افرادی که امکان دسترسی به این شبکه را دارند قرار دهند و از آنان نیز بخواهند، علاوه بر نظرخواهی، برایشان مدارک علمی مشابهی از همین رهگذر ارسال دارند یا با خود آنان همکاری مستمر داشته باشند [۹].

۴-۴ تعامل و همزیستی جهانی: شکل‌گیری هویت سیال و بین‌سیاره‌ای: واقعیت این است که پیشرفت ارتباطات و نکونین جامعه اطلاعاتی فاصله‌ها را کم کرده و به ایجاد نوعی تشابه، به ویژه در جوانان، انجامیده است. اعضای کمیسیون توسعه سازمان ملل متحد گزارش داده‌اند که در گردهماییهای خود در شهرهای قاره‌های گوناگون، شاهد بوده‌اند که جوانان خیلی شبیه به هم شده‌اند و این شباهت، با رنگ باختن مرز جوامع و رفتن به سوی نوعی جامعه اطلاعاتی و شبکه‌ای، بیشتر شده است.

اما باید توجه داشت که به یمن گسترش وسایل ارتباطی و رسانه‌ها، جوامع مختلف اگر آگاهانه و با برنامه‌ریزی عمل کنند، می‌توانند برای تحولات مثبت از آن استفاده کنند و به نوعی همزیستی سالم جهانی نیز دست یابند. مبارزه با مواد مخدر در سطح جهانی، حفظ محیط زیست، همبستگی انسانها، احترام به حق حیات، محترم بودن حریم زندگی خصوصی افراد، احیای حقوق مادران و کودکان، تأکید بر عدالت جهانی، گرمی داشتن کرامت انسانها و توجه به حقوق اقلیتهای دینی و اجتماعی، توسعه پایدار و اجازه مطرح شدن سایر فرهنگها و ارزشها مباحثی هستند که می‌توانند با بهره‌گیری از

جامعه اطلاعاتی یک جامعه چندوجهی است که در آن تمام لایه‌بندیها نیازمند اطلاعات هستند.

نوآوریهای بسیار زیاد در فناوریهای ارتباطی یکی از عوامل ظهور جامعه اطلاعاتی است.

همین فضای موجود جامعه اطلاعاتی، وجه دیگری را در تعامل فرهنگها نشان دهند [۹].

وضعیت ایران: در داخل ایران تعداد کمی از هموطنان به رسانه‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، به‌ویژه به اینترنت و رسانه‌های اطلاع‌رسانی دیجیتال دسترسی دارند و از آگاهی و مهارت لازم برای استفاده از آنها برخوردارند. این عده کم‌کم دغدغه، ذهنیت، هویت، شخصیت و مسائل مشابه دیگر کاربران رسانه‌های مذکور در سطح جهان (که عمدتاً مبتنی بر دغدغه، ذهنیت، هویت، شخصیت و مسائل افراد شهری غربی می‌باشد) پیدا خواهند کرد و در اجتماع مجازی با آنها یکپارچه و متجانس خواهند شد. آن عده که هم‌اکنون از امکانات مالی لازم و هم از آگاهی و مهارت در خور توجه برخوردارند اعضای اجتماعات مجازی شده با یکدیگر متحد و متجانس می‌شوند و از تعلق ملی و قومی رها می‌شوند و بیشتر احساس جهانی خواهند داشت تا ایرانی. از این پس بیشتر شهروندان جهانی خواهند بود و احساس تعلق و همبستگی ملی آنها کاهش می‌یابد. در سطح دیگر، شکاف اطلاعاتی بین ایران و دیگر کشورها به ویژه کشورهای پیشرفته غربی افزایش می‌یابد. جهان اکنون شاهد یک نابرابری در مهارت‌های دیجیتال بین کشورهای مختلف است. نابرابری اطلاعاتی در سطح جهانی انسجام اجتماعی کلانی را که بین کشورها حاکم بود به هم می‌زند و این شکاف را افزایش می‌دهد. اکنون به نظر می‌رسد کشورمان برای پرکردن این نابرابریها راه درازی پیش‌رو دارد.

هویت دیجیتالی که محصول جامعه اطلاعاتی و اجتماعات مجازی است، مخاطبان و کاربران وسایل نوین ارتباطی و اطلاعاتی را هدف قرار می‌دهد و هویت ملی و محلی آنها به سمت هویت فراملینی تغییر می‌دهد. ایرانی که به وسایل نوین ارتباطی دسترسی دارد و از مهارت‌های لازم برای استفاده از آنها برخوردار است، در درجه اول شهروند اجتماعات مجازی است که عملاً عضو آن شده است. هویتی که این هموطن پیدا می‌کند ممکن است با هویت ملی‌اش در تضاد باشد و نهایتاً به کاهش انسجام اجتماعی جامعه‌اش بینجامد. او دیگر در یک جامعه ارگانیک زندگی نمی‌کند که هویت همسنه‌ای با این جامعه

داشته باشد. او در جامعه‌ای زندگی می‌کند که منافع‌اش حول دسترسی و استفاده از این وسایل سامان یافته است. این ایرانی با دیگر هموطنان از لحاظ هویتی فرق خواهد داشت. زبان فارسی دیگر برایش در جامعه مجازی هویت نمی‌سازد بلکه این زبان انگلیسی است که برای او هویت مشترک با دیگر کاربران این وسایل در دنیا می‌سازد. مهارت استفاده از وسایل نوین اطلاعاتی و ارتباطی نیز برای کاربران این وسایل هویت می‌سازد.

به نظر می‌رسد رسانه‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی تمایزپذیری و بخشی شدن را در ایران بیشتر تقویت خواهد کرد تا وحدت و یکپارچگی و انسجام اجتماعی. با وجود تلویزیون‌های ماهواره‌ای و تعداد کانال‌های در دسترس آن در ایران و از طرفی محدودیت کانال‌های تلویزیون ایران و نداشتن تنوع، سبب شده است تا گروهها، اقشار، و اقوام مختلف ایرانی بر اساس علاقه از میان کانال‌های ماهواره، برنامه مورد علاقه شان را انتخاب کنند در نتیجه اصل تکثر رسانه‌ای در جامعه اطلاعاتی، موجب شده تا ایرانیها به سوی تولید و مصرف اطلاعات، برنامه‌ها و کانال‌های مورد علاقه خود کشیده شوند و تعلق گروهی، قومی و مذهبی آنها در این انتخاب و فرایند تقویت می‌شود. به طور مثال کرد زبانها کانال‌هایی که به زبان کردی پخش می‌شود را انتخاب می‌کنند. بنابراین نهایتاً تمایزپذیری بیشتر آنها با جامعه ایرانی به عنوان یک کل و افزایش تعلقات گروهی، مذهبی و قومی حاصل می‌شود. رسانه‌های ارتباطی نوین این عده از هموطنان را با آنهایی که در سطح جهان تبادل اطلاعات می‌کنند و تعامل دارند یکپارچه می‌سازد. افراد و گروهها و ملیتهای مختلف را در جامعه دیگری غیر از جوامع ملی واقعی خودشان متحد می‌سازد [۱].

نتیجه‌گیری

جامعه اطلاعاتی از یک سو چالش‌هایی از قبیل نابرابری اجتماعی، هویت‌های جدید، تمایزپذیری و شالوده‌شکنی نهادهایی نظیر دولت، افزایش بیکاری، کم‌اهمیت شدن مرزها و از سوی دیگر - اگر آگاهانه و با برنامه‌ریزی صحیح با جامعه اطلاعاتی برخورد شود - فرصتها و امکانات خوبی برای پیشرفتهای

همه‌جانبه و در یک کلام، رفاه مادی و معنوی برای ملت‌ها در پی خواهد آورد. فرصتهایی چون نقش اینترنت در پژوهش، خلاقیت و علم، عامل و همزیستی جهانی؛ شکل‌گیری هویت سیبال و بین‌سپاره‌ای، تمرکززدایی رسانه‌های دیجیتالی، انتقال اشتغال از تولید به بخش خدمات به خصوص خدمات ارتباطی و اطلاعاتی، مشارکت در تولید و کثرت‌گرایی فرهنگی، پدیده چندفرهنگی و ...

به طور خلاصه، جامعه اطلاعاتی ما را در معرض چالشها و فرصتهایی قرار می‌دهد که باید از فرصتهای آن استفاده کرده و با هزینه کم چالشهای آن را پشت سر گذاشت تا از ویژگیهای جامعه اطلاعاتی به نفع سعادت و رفاه عامه مردم بهره‌مند شد.

در ایران نیز با استفاده از فرصتهایی که جامعه اطلاعاتی در اختیار ما می‌گذارد می‌توان با چالشهای حاصل از آن مقابله کرده تا جامعه ایرانی نیز بتواند از مزایای جامعه اطلاعاتی به نحو احسن بهره‌مند شود. □

منابع و مأخذ

- ۱- بهرامپور، شعبانعلی، «انسجام اجتماعی در جامعه اطلاعاتی: نیم‌نگاهی به وضعیت ایران»، سمینار ایران و جامعه اطلاعاتی، ۱۳۸۳.
 - ۲- کاستلز، مانوئل، «عصر اطلاعات: پایان هزاره»، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، انتشارات طرح نو، ص ۲۸۲، ۱۳۸۰.
 - ۳- معتمد نژاد، کاظم، «ایران و اجلاس جهانی سران درباره جامعه اطلاعاتی»، ۱۳۸۳.
 - ۴- نشریه علوم اطلاع‌رسانی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، شماره ۱، ۲، ۱۳۸۲.
 - ۵- حری، عباس، «اطلاعات، جامعه اطلاعاتی و ساختارهای معرفتی»، گفتگو با دکتر عباس حری درباره ویژگیها و مقتضیات جامعه اطلاعاتی، ۱۳۸۳.
 - ۶- وبستر، فرانک، «نظریه‌های جامعه اطلاعاتی»، ترجمه اسماعیل قدیمی، انتشارات قصیده‌سرا، ص ۲۰، ۱۳۸۰.
 - ۷- رابرتسون، رونالد، «جهانی‌شدن»، ترجمه کمال بولادی، نشر ثالث و مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها، ص ۱۲، ۱۳۸۰.
 - ۸- کاستلز، مانوئل، «عصر اطلاعات: قدرت هویت»، ترجمه حسن چاروشیان، انتشارات طرح نو، ص ۹۲، ۱۳۸۰.
 - ۹- سعیدی، رحمان، «جامعه اطلاعاتی، چالشها و فرصتها»، سمینار ایران و جامعه اطلاعاتی، ۱۳۸۳.
 - ۱۰- باستر، مارک، «عصر دوم رسانه‌ها»، ترجمه غلامحسین صالحیار، مؤسسه ایران، ص ۶۹ - ۶۸، ۱۳۷۷.
- رضا حسینی: استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر
 - شیدا فمی تفرشی: دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه صنعتی مالک اشتر